Шпак Валентина Павлівна, доктор педагогічних наук, професор, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна, https//orcid.org/0000-0003-0913-6150

Shpak Valentyna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine, https//orcid.org/0000-0003-0913-6150

ІНДИВІДУАЛЬНІ СТРАТЕГІЇ НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

INDIVIDUAL LEARNING STRATEGIES FOR YOUNGER SCHOOLCHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Анотація

Актуалізовано проблему індивідуальних стратегій навчання молодших школярів з особливими освітніми потребами (ООП) у контексті теорії персоналізму. Сутність ключового поняття «стратегії навчання» розглянуто як ґрунтовану на прогнозуванні індивідуальну програму розвитку, що передбачає узгоджені спільні дії вчителя й учня та визначає найближчу перспективу його інтелектуального і особистісного розвитку в освітньому процесі за допомогою комплексу дидактичних засобів і надання психолого-педагогічної підтримки.

Власне процес розроблення індивідуальних стратегій навчання молодших школярів з ООП подано через алгоритмічний ряд послідовно виконуваних педагогічних дій. Визначено принципи проєктування індивідуальних стратегій навчання молодших школярів з ООП, як-от: принцип актуалізації навчальної мотивації; принцип забезпечення суб'єктної

позиції учня в розробленні та реалізації індивідуальної стратегії навчання; принцип зміщення акценту з навчання на учіння; принцип орієнтації не стільки на засвоєння нової інформації, скільки на її практичне опрацювання. Надано конкретні рекомендації щодо застосування індивідуальних стратегій навчання молодших школярів з ООП.

Ключові слова: молодші школярі, особливі освітні потреби, індивідуальні стратегії, інклюзивний клас, навчання.

Abstract

The problem of individual learning strategies for primary school pupils with special educational needs (SEN) in the context of personalism theory has been updated. The essence of the key concept of «learning strategy» is considered as an individual development program based on forecasting, which provides for coordinated joint actions of the teacher and student and determines the immediate prospects for his intellectual and personal development in the educational process with the help of a set of didactic tools and the provision of psychological and pedagogical support.

The process of developing individual learning strategies for primary school pupils with SEN is presented through a series of algorithmic pedagogical actions performed in sequence. The principles of designing individual learning strategies for primary school pupils with SEN have been defined, such as: the principle of actualising learning motivation; the principle of ensuring the pupil's subjective position in the development and implementation of an individual learning strategy; the principle of shifting the focus from teaching to learning; the principle of focusing not so much on the acquisition of new information as on its practical application

Keywords: younger schoolchildren, special educational needs, individual strategies, inclusive classroom, learning.

Постановка проблеми. Сучасна початкова школа у відповідь на виклики часу опановує і застосовує безліч новітніх способів і форм навчання. Найбільш ефективними, безпосередньо спрямованими на особистісний розвиток молодших школярів з особливими освітніми потребами (далі – ООП), нині вважаються індивідуальні стратегії навчання. Однак педагогічна думка свідчить про досить вільне тлумачення поняття «стратегія навчання» і похідних від нього термінів, що підтверджує недостатнє розуміння вчителями змісту й організації навчання молодших школярів з ООП на основі індивідуальної стратегії навчання.

У західноєвропейських країнах уже давно широко впроваджуються метакогнітивні, когнітивні, мнемічні, комунікативні, афективні, компенсаторні та інші освітні стратегії [7], за допомогою яких фахівці розв'язують індивідуальні педагогічні, психологічні та соціальні проблеми учнів. Однак у нашій країні досвід подібної роботи тільки починає складатися. Перші публікації психологів щодо визначення дефініцій і вибору стратегії навчання виникають у другій половині 90-х років збіглого століття і стосуються лише обдарованих дітей. У цих публікаціях детально схарактеризовані стратегії навчання, що спрямоване на оптимізацію освітньої діяльності дітей із високим рівнем інтелекту, їхнє особистісне зростання попри зміни змісту окремих навчальних програм, удосконалення творчих можливостей [10]. Наголошуючи переваги кожної зі стратегій, учені попереджають і про можливі негативні наслідки цих способів і форм навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічне підґрунтя розроблення проблеми індивідуальних стратегій навчання молодших школярів з ООП становить персоналізм, що представлений як філософська теорія в наукових працях представників німецької класичної філософії (Ф. Шлейермахер, Ф. Якобі та ін.), американської (Г. Гарднер, А. Олкотт та

ін.) і французької (Ш. Ренувье та ін.) філософської думки. На початку XX ст. у Франції Е. Муньє (E. Mounier) закладає основи персоналізму як сформованого наукового напряму, у центрі якого – особистість як результат цивілізаційних процесів. У ряді зарубіжних праць представлено досвід створення моделі персоналізації систем електронного і дистанційного навчання (D. Tost, S. Grau, S. Moya та ін.). Натомість Р. Оксфорд (R. Oxford) уважає, що стратегії навчання – це способи поведінки і мислення, які впливають на процес опрацювання інформації суб'єктом навчання [12].

У інших дослідженнях акцентовано на деяких стійких тенденціях розгляду персоналізованих трендів освіти. Зокрема, Джош Екер (J. Ecker) виділяє такі стійкі принципи персоналізації в освіті, що орієнтована на учня:

– навчання персоналізоване з урахуванням індивідуальності учня: персоналізація зазвичай стосується організації освітнього досвіду учнів із метою сприяння їхньому зростанню та визнання того, як унікальна сукупність якостей і досвіду дитини впливає на її навчання;

– навчання базується на справжньому досвіді: ситуаційне навчання – це конструктивістський, ґрунтований на дослідженнях підхід до організації навчання, що передбачає контекстуалізацію освітнього процесу в навчальних спільнотах, які точно відображають автентичну діяльність, у якій ці спільноти беруть участь;

– учителі фокусуються на цілісному зростанні учнів, включаючи розвиток сформованих навичок і здібностей: тож у початковій освіті, орієнтованій на індивідуальні потреби учнів з ООП, допомога в розвитку навичок і здібностей стає важливою метою наближення до гуманістичного ідеалу;

– учителі створюють умови, що максимізують позитивний досвід учнів та їхні емоційні реакції: передбачається значна увага до емоційного досвіду молодших школярів, включених в освітній процес, при цьому важливе

значення надається створенню безпечного і комфортного освітнього середовища у класі, а також емоційному підтриманню й дотриманню культури взаємної поваги між учителем і учнями.

Незважаючи на цінні для теорії та практики початкового навчання публікації, використане в них поняття «стратегія навчання» так і не отримало належної педагогічної інтерпретації. Зокрема, для психологів характерні як вузький підхід, відповідно до якого «стратегія навчання» розуміється як навчальна або розвивальна програма [8], так і більш широкий – як генеральна програма дій педагога або педагогічного колективу [2], або системна організація управління (проєктування) освітньо-виховним процесом [6]. Попри наявні розбіжності в інтерпретації сутності ключового поняття, більшість науковців доходять спільної думки, що індивідуальна стратегія навчання є характерною для конкретного індивіда системою навичок, методів, прийомів вирішення різноманітних завдань для досягнення поставленої ним мети [9].

Ми вкладаємо більш широкий зміст у розуміння сутності поняття «стратегії навчання», розглядаючи його як ґрунтовану на прогнозуванні індивідуальну програму розвитку (ІПР), що передбачає узгоджені спільні дії вчителя й учня та визначає найближчу перспективу його інтелектуального і особистісного розвитку в освітньому процесі за допомогою комплексу дидактичних засобів і надання психолого-педагогічної підтримки. Індивідуальна програма розвитку (далі – ІПР) та індивідуальний навчальний план (далі – ІНП) тісно пов’язані між собою, але водночас є різними документами: ІПР – це загальна стратегія розвитку і підтримання дитини з ООП, а ІНП – документ, що конкретизує освітній процес, предмети, години та адаптацію дитини з ООП у рамках освітньої програми, ґрунтуючись на висновку Інклюзивно-ресурсного центру.

Дійсно, індивідуальна стратегія навчання не обмежується освітньою

діяльністю учня відповідно до його пізнавальних запитів і освітніх можливостей. Вона включає в себе цілий комплекс дидактичних засобів, що забезпечують її розроблення і практичну реалізацію. Залежно від особливостей індивідуальної освітньої ситуації та поставленого завдання до складу цього комплексу, крім ІНП, можуть бути включені додаткові джерела інформації, різного рівня і виду діагностувальні завдання, задачі, тести для самоконтролю і самооцінювання, методичні рекомендації вчителя, інструктивні матеріали, консультації тощо. У цьому комплексі – уся система взаємодії молодшого школяра, який має ООП, з учителем і однокласниками, повнота охоплення всіх сторін освітнього процесу.

Мета статті полягає в актуалізації проблеми індивідуальних стратегій навчання молодших школярів з ООП з урахуванням їхніх унікальних потреб, здібностей, темпу, інтересів для забезпечення ефективного засвоєння знань через індивідуальні програми навчання, адаптацію дидактичного матеріалу, різноманітні методи, технології та гнучкі форми оцінювання, що сприяє їхньому успіху в інклюзивному середовищі.

Виклад основного матеріалу дослідження. У визначенні сутності ключового поняття ми брали до уваги здатність молодшого школяра з ООП до: вибору найбільш раціонального шляху і способів вирішення завдання у звичних умовах; конструювання оптимальних способів вирішення завдання і аргументації зробленого вибору; моделювання шляхів розв’язання проблеми в умовах невизначеності. При цьому враховуємо, що для учнів, які відчувають труднощі в освітній діяльності, зміст програми спрощується, а в особливих випадках акцент переноситься з теоретичних знань на оволодіння практичними способами їх застосування та розвиток загальнонавчальних умінь і навичок.

Власне процес розроблення індивідуальних стратегій навчання молодших школярів з ООП являє собою алгоритмічний ряд послідовно

виконуваних педагогічних дій, як-от:

– виявлення особливостей перцептивних, мисленнєвих, емоційно-вольових та інших психічних процесів, домінуючих психічних станів і особистісних характеристик учня, що обумовлюють успішність його освітньої діяльності та визначення зони найближчого розвитку;

– формулювання дидактичної, виховної та розвивальної мети реалізації індивідуальної стратегії навчання;

– відбір змісту додаткового освітнього матеріалу для забезпечення оволодіння типовою освітньою програмою;

– рівневий відбір завдань для формування предметних і ключових компетентностей, м'яких навичок;

– розвиток пізнавальних процесів, рефлексивного мислення, навичок дослідницької діяльності, оволодіння досвідом творчої діяльності;

– вироблення здатності до самоконтролю і самооцінювання результатів власної освітньої діяльності;

– аналіз продуктів самостійної діяльності учня і способів презентації отриманих результатів;

– вибір найбільш зручних методів і форм контролю та оцінювання результатів навчальних досягнень учня;

– обговорення індивідуальної стратегії розвитку та її коригування з урахуванням освітніх запитів і життєвих перспектив учня.

Проведений нами аналіз теоретичних праць [1–4; 5–10], власного педагогічного досвіду і досвіду ряду шкіл м. Черкаси дозволяє сформулювати принципи проєктування індивідуальних стратегій навчання молодших школярів з ООП та їх практичної реалізації, що становлять основу дій учителя початкової школи і його асистента в інклюзивному класі. Коротко схарактеризуємо найважливіші з них:

– принцип актуалізації навчальної мотивації, що вимагає надання

педагогічної допомоги учневі в усвідомленні особистісного сенсу навчання, співвіднесенні сформованого сенсу набуття нових знань зі своїм ситуативним інтересом і визначенні значення нового інтересу в пізнавальній спрямованості;

– принцип забезпечення суб'єктної позиції учня в розробленні та реалізації індивідуальної стратегії навчання, що розпочинається з її проєктування і завершується оцінюванням досягнутого результату: відповідно учень залучається до активної участі в цілепокладанні (формулює на основі усвідомленого особистісного сенсу мету вивчення навчального предмета за індивідуальною програмою навчання), у плануванні (вибирає розширений або поглиблений рівень і обсяг навчального матеріалу, способи освітньої діяльності, визначає можливі освітні результати і форми їх надання, намічає терміни формувального і підсумкового контролю, його форми) та оцінюванні результатів своєї освітньої діяльності (формулює критерії їх оцінювання);

– принцип зміщення акценту з навчання на учіння, що передбачає перенесення центру ваги на самостійну роботу учня – її організацію, участь у самостійному опануванні навчальної інформації з різних джерел, виконання дидактичних і творчих завдань: роль учителя та його асистента при цьому змінюється, оскільки в ній домінують стимулювання пізнавального інтересу учня, консультування, організація обміну думками, обговорень, колективного оцінювання завдяки педагогічної допомоги і підтримання самостійності учня в його освітній діяльності;

– принцип орієнтації не стільки на засвоєння нової інформації, скільки на її практичне опрацювання, що потребує включення спеціальних завдань із метою розвитку вміння вчитися, збагачення дослідницького досвіду учня, розвитку в нього здатності вирішувати завдання конвергентного і дивергентного типу.

Молодші школярі з ООП, які мають достатній досвід самостійної організації своєї освітньої діяльності, проєктують майбутню роботу самостійно. При цьому вчитель або його асистент в інклюзивному класі лише рекомендує необхідну додаткову літературу і допомагає привести заплановані ними продукти самостійної діяльності у відповідність до освітніх можливостей і потенційних здібностей учня. Молодші школярі з ООП, які недостатньо володіють умінням проєктувати на тривалий термін свою освітню діяльність, спільно з учителем або його асистентом в інклюзивному класі виявляють особистісний зміст і формулюють мету розширеного або поглибленого навчання, визначають зміст і види діяльності, джерела додаткової інформації, способи досягнення мети, освітні продукти і форму їх подання, намічають терміни самоконтролю та контролю.

В обох випадках учитель або його асистент в інклюзивному класі індивідуально дозують обсяг додаткової інформації залежно від рівня навчальних досягнень молодших школярів з ООП, їхнього навантаження та стану психосоматичного здоров'я. У процесі подальших індивідуальних або групових консультацій і контролю вони спрямовують учнів на осмислення ступеня їхнього просування не тільки в оволодінні новою інформацією, але й в опануванні способів освітньої діяльності та в реалізації свого внутрішнього потенціалу. При демонструванні та обговоренні продуктів самостійної освітньої діяльності увага має акцентуватися на оцінюванні їх якості на основі адекватних критеріїв і повноти досягнення поставлених дидактичних цілей.

Практичним керівництвом у реалізації індивідуальної стратегії навчання для молодшого школяра з ООП стає індивідуальний план навчання, що розробляється за схемою: мета, зміст основного і додаткового навчального матеріалу, джерела інформації, уміння та навички, що підлягають відпрацюванню, форми і терміни контролю, очікувані результати. Однак

учитель або його асистент в інклюзивному класі, складаючи індивідуальний план навчання, включають до нього і додаткові підрозділи: наводять стислу характеристику учня з ООП, з яким доведеться працювати, відзначають його сильні сторони і актуальні проблеми; за потреби визначають проблемну для учня з ООП ситуацію, від успішного розв'язання якої залежить його подальший розвиток, або виділяють в окремий підрозділ творчі завдання, які учень повинен виконати після завершення всієї роботи.

Індивідуальні стратегії навчання молодших школярів з ООП реалізуються протягом визначеного періоду в ході частково або повністю самостійної освітньої діяльності за психолого-педагогічної підтримки вчителя або його асистента. Також учитель або його асистент розробляють ефективні стратегії, щоб допомогти учневі контролювати негативні емоції, що можуть заважати навчанню.

Для того, щоб молодші школярів з ООП розвивали в себе освітню самостійність, рекомендуємо застосовувати такі стратегії: 1) допомогти учневі визначити свої почуття; 2) навчити його веденню «внутрішнього діалогу», тобто вести діалог із самим собою і позбавлятися в такий спосіб від негативних думок; 3) навчити бачити поточну ситуацію як частину значно більшого процесу, у якому зазнавати деяких невдач вважається нормальним; 4) допомогти учневі зрозуміти, що доклавши додаткових зусиль, він може подолати труднощі в навчанні; 5) заохочувати учня до пошуку партнерів у навчанні, які можуть співпрацювати з ним у ситуаціях, де виникають утруднення.

Висновки. Організація навчання молодших школярів з ООП на основі індивідуальних стратегій навчання вимагає від учителя або його асистента в інклюзивному класі додаткових витрат часу і сил. Однак отримані результати повністю їх компенсують: у психічному плані вчитель або його асистент відчуває задоволення від своєї роботи, а в професійно-методичному –

звільняється від стереотипів традиційних технологій і приймає нові педагогічні цінності, що адекватні цілям дитиноцентрованого навчання.

Список використаних джерел

1. Журавльов Ю. Індивідуальна траєкторія навчання. *Новий колегіум*. 2017. № 3. С. 22–26.

2. Корж Н. Школа – це стиль виховання, навчання й життя. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2011. № 3. С. 46–65.

3. Ляднова Л. Моделювання індивідуальної траєкторії розвитку учня. *Школа*. 2009. № 3. С. 22–30.

4. Полякова І. Стратегія «фішбоун», варто знати, системне мислення дасть змогу розвивати. Можливості використання стратегії «Фішбоун» у роботі з молодшими школярами. *Учитель початкової школи*. 2020. № 7/8. С. 18–21.

5. Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку індивідуальних освітніх траєкторій та вдосконалення освітнього процесу : Закон України від 23 квітня 2024 року № 3642-IX. *Голос України*. 2024. № 16 трав. (№ 88). С. 6–7.

6. Пуліна А. Індивідуальна освітня траєкторія як об’єкт педагогічного проектування. *Школа*. 2013. № 1. С. 6–11.

7. Руденко Т. Б. Підготовка майбутніх учителів гуманітарних дисциплін до застосування індивідуальних освітніх траєкторій діяльності учнів у навчально-виховному процесі : автореф. дис. … канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Одеса : Держ. заклад «Південноукр. нац. пед. ун-т імені К. Д. Ушинського», 2015. 21 с.

8. Слюсаревський М. М. Суспільне життя і соціальна психологія: спроба співвіднесення траєкторій розвитку. *Практична психологія та соціальна робота*. 2012. № 7. С. 1–5.

9. Шерстюк Л. В. Індивідуальна навчальна стратегія як форма індивідуалізації навчання. *Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання*. 2016. С. 185–193.

10. Шиян Н. І. Відкрите освітнє середовище як засіб формування індивідуальної освітньої траєкторії школяра. *VII Менделєєвські читання* : регіон. наук.-практ. конф., присвячена 100-річчю з дня заснування ПНПУ імені В. Г. Короленка : зб. наук. праць, (Полтава, 12 листоп. 2013 р.). Полтава, 2013. С. 230–233.

11. Ecker, J. (2023). Universal design for learning as a framework for designing and implementing learner-centered education. *Computer Science and Robotics Technology*, Vol. 1, 1–17.

12. Oxford, R. (1992–93). Language learning strategies in a nutshell: Update and ESL suggestions. *TESOL Journal*, 2 (2), 18–22.

References

1. Zhuravlov, Yu. (2017). Indyvidualna traiektoriia navchannia. *Novyi kolehium*, 3, 22–26.

2. Korzh, N. (2011). Shkola – tse styl vykhovannia, navchannia y zhyttia. *Dyrektor shkoly, litseiu, himnazii*, 3, 46–65.

3. Liadnova, L. (2009). Modeliuvannia indyvidualnoi traiektorii rozvytku uchnia. *Shkola*, 3, 22–30.

4. Poliakova, I. (2020). Stratehiia «fishboun», varto znaty, systemne myslennia dast zmohu rozvyvaty. Mozhlyvosti vykorystannia stratehii «Fishboun» u roboti z molodshymy shkoliaramy. *Uchytel pochatkovoi shkoly*, 7/8, 18–21.

5. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo rozvytku indyvidualnykh osvitnikh traiektorii ta vdoskonalennia osvitnoho protsesu : Zakon Ukrainy vid 23 kvitnia 2024 roku № 3642-IKh. *Holos Ukrainy*, 2024, 16 trav. (№ 88), 6–7.

6. Pulina, A. (2013). Indyvidualna osvitnia traiektoriia yak obiekt pedahohichnoho proektuvannia. *Shkola*, 1, 6–11.

7. Rudenko, T. B. (2015). Pidhotovka maibutnikh uchyteliv humanitarnykh dystsyplin do zastosuvannia indyvidualnykh osvitnikh traiektorii diialnosti uchniv u navchalno-vykhovnomu protsesi : avtoref. dys. … kand. ped. nauk : spets. 13.00.04 «Teoriia i metodyka profesiinoi osvity». Odesa : Derzh. zaklad «Pivdennoukr. nats. ped. un-t imeni K. D. Ushynskoho», 21

8. Sliusarevskyi, M. M. (2012). Suspilne zhyttia i sotsialna psykholohiia: sproba spivvidnesennia traiektorii rozvytku. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota*, 7, 1–5.

9. Sherstiuk, L. V. (2016). Indyvidualna navchalna stratehiia yak forma indyvidualizatsii navchannia. *Mizhnarodni Chelpanivski psykholoho-pedahohichni chytannia*, 185–193.

10. Shyian, N. I. (2013). Vidkryte osvitnie seredovyshche yak zasib formuvannia indyvidualnoi osvitnoi traiektorii shkoliara. VII Mendelieievski chytannia : rehion. nauk.-prakt. konf., prysviachena 100-richchiu z dnia zasnuvannia PNPU imeni V. H. Korolenka : zb. nauk. prats, (Poltava, 12 lystop. 2013 r.). Poltava, 230–233.

11. Ecker, J. (2023). Universal design for learning as a framework for designing and implementing learner-centered education. *Computer Science and Robotics Technology*, Vol. 1, 1–17.

12. Oxford, R. (1992–93). Language learning strategies in a nutshell: Update and ESL suggestions. *TESOL Journal*, 2 (2), 18–22.